

Γιώργος Παπαδημητρίου: ένας πρωτεργάτης στην ανάπτυξη και εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου

Συγγραφέας: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΝΟΥΔΑΚΟΣ

Το κείμενο αποτελεί Ομιλία στην εκδήλωση: «Γιώργος Παπαδημητρίου: 10 χρόνια μετά», που διοργάνωσε το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία και πραγματοποιήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2019 στη Βουλή των Ελλήνων.

Ευχαριστώ από καρδιάς το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία και την Άννα Παπαδημητρίου για την πρόσκληση στη σημερινή εκδήλωση που μου δίνει τη δυνατότητα και τη μεγάλη χαρά να μιλήσω για έναν πολύ σημαντικό άνθρωπο και επιστήμονα, με τον οποίο είχα την τύχη να συνεργαστώ και παράλληλα να αναπτύξω σχέση βαθιάς και ειλικρινούς φιλίας. Θεωρώ ιδιαίτερα τιμητική τη συμμετοχή μου στην εκδήλωση μνήμης για μία προσωπικότητα πληθωρική και χαρισματική, με πολλαπλή δράση και προσφορά στην κοινωνία. Αξίζουν πολλά συγχαρητήρια στο Ίδρυμα και στην Άννα για την οργάνωση της εκδήλωσης.

Ο Γιώργος Παπαδημητρίου ανέπτυξε πολλές δράσεις. Υπήρξε πρωτοπόρος και οραματιστής σε πολλούς τομείς. Θα αναφερθώ στη δραστηριότητά εκείνη, την οποία είχα την τύχη να παρακολουθήσω εγγύτερα και στην οποία σε κάποιο βαθμό τον ακολούθησα. Στη δραστηριότητά του και στη συμβολή του στην ανάπτυξη και εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, που για πολλά χρόνια, και μέχρι το τέλος της ζωής του, είχε αποτελέσει προνομιακό πεδίο ενασχόλησης του.

Υπήρξε ένας από τους νομικούς, τους πολύ λίγους Έλληνες νομικούς, που επισήμαναν από πολύ νωρίς τη σημασία του άρθρου 24 του Συντάγματος, πριν ακόμη αρχίσει η συστηματική εφαρμογή του από τη νομολογία και πριν ευαισθητοποιηθεί η ελληνική κοινωνία σε σχέση με τους περιβαλλοντικούς κινδύνους.

Ο Γιώργος ήταν ο πρωτεργάτης στην έκδοση σημαντικών επιστημονικών επιθεωρήσεων. Μία από αυτές είναι το «Νόμος και Φύση». Και σε αυτή την προσπάθεια υπήρξε οραματιστής και αποτελεσματικός. Το περιοδικό εκδόθηκε το 1994. Η ιδέα και η πρωτοβουλία για τη γέννηση του περιοδικού ήταν δικές του. Αλλά σε εκείνον οφείλεται και η συνέχεια της πορείας, σε μία πρώτη περίοδο, μέχρι το 2003, σε έντυπη μορφή και στη συνέχεια, και μέχρι σήμερα, σε ηλεκτρονική. Έτσι για

τους συνεργάτες του «Νόμος και Φύση» το 2019 είναι διπλό ορόσημο. Είναι η χρονιά, κατά την οποία συμπληρώθηκαν 10 χρόνια απουσίας του Γιώργου και 25 χρόνια κυκλοφορίας του δημιουργήματός του.

Από την αρχή της έκδοσής του το περιοδικό αναγνωρίστηκε ως μία έγκυρη συμβολή και πηγή πληροφόρησης στα θέματα περιβαλλοντικού, χωροταξικού και πολεοδομικού δικαίου. Την εγκυρότητα αυτή διατηρεί μέχρι σήμερα χάρις στα θεμέλια που έθεσε ο ιδρυτής του και στο πνεύμα που μετέδωσε στους συνεργάτες του. Παραμένει βήμα διαλόγου και προβληματισμού, χωρίς προκαταλήψεις, δογματισμούς και αποκλεισμούς, ανοικτό σε όλες τις απόψεις, όπως το ήθελε ο Παπαδημητρίου.

Συνδέθηκα στενά με τον Γιώργο με αφορμή την έκδοση και κυκλοφορία της νομικής αυτής επιθεώρησης. Θα μου επιτρέψετε μία προσωπική ανάμνηση που ανάγεται στην προϊστορία του περιοδικού. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, στο γραφείο μου στο Συμβούλιο της Επικρατείας είχαμε με το Γιώργο μία φιλική συζήτηση για ορισμένες περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας και για γενικότερα νομικοπολιτικά θέματα της επικαιρότητας. Βρισκόταν στο Δικαστήριο για μία εκλογική υπόθεση, την οποία χειριζόταν ως δικηγόρος. Την εποχή εκείνη η περιβαλλοντική νομολογία μόλις είχε αρχίσει να διαμορφώνεται. Δεν είχε λάβει ακόμη τις διαστάσεις, τις οποίες προσέλαβε στη συνέχεια, κυρίως με την ίδρυση του Ε΄ Τμήματος. Η συζήτηση συνεχίστηκε σε ένα ουζάδικο στην οδό Θεμιστοκλέους. Εκεί ο Γιώργος μου ανέφερε τη σκέψη της έκδοσης ενός ειδικού νομικού περιοδικού για το περιβάλλον, καθώς θεωρούσε ότι η προστασία του περιβάλλοντος θα αποτελούσε βασικό αντικείμενο όχι μόνον της κοινωνίας και της πολιτικής, αλλά και της νομοθεσίας, της νομολογίας και της νομικής επιστήμης γενικότερα. Πιστεύω ότι δεν ήταν μια σκέψη της στιγμής που γεννήθηκε κατά τη συζήτηση, αλλά μια ιδέα που είχε ωριμάσει στο μυαλό του.

Σε ένα χρόνο περίπου μετά τη συζήτηση εκείνη εκδόθηκε το πρώτο τεύχος του «Νόμος και Φύση», με την ενεργή συμμετοχή των συνεργατών του στο δικηγορικό γραφείο. Είναι ένα ακόμη παράδειγμα της δημιουργικής του σκέψης και της αποτελεσματικότητάς του.

Στο πρώτο τεύχος του «Νόμος και Φύση» δημοσιεύθηκε το άρθρο του Παπαδημητρίου «Το Περιβαλλοντικό Σύνταγμα – Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία». Μία επιστημονική μελέτη πρωτοπόρα την περίοδο εκείνη που θεωρείται ορόσημο στη θεωρία του ελληνικού περιβαλλοντικού δικαίου. Είναι το κείμενο, με το οποίο καθιερώθηκε ο όρος «περιβαλλοντικό Σύνταγμα». Στο άρθρο αυτό αποτυπώνεται η ευρύτερη νομικοκοινωνική αντίληψη που χαρακτηρίζει το σύνολο του επιστημονικού έργου του καθηγητή, αλλά και τις εν γένει δραστηριότητές του. Το νομικό αντικείμενο «περιβάλλον» και το συνταγματικό πλαίσιο προστασίας του δεν ξεετάζονται με τεχνοκρατικό νομικό πνεύμα, με νοοτροπία που θα χαρακτηριζόταν

νομικίστικη. Στο άρθρο αυτό, αλλά εντονότερα στην ειδικότερη περιβαλλοντική εργογραφία του, οι νομικές αρχές και κανόνες εξετάζονται και αναπτύσσονται σε συσχέτιση με τις ασκούμενες πολιτικές, κυρίως στον οικονομικό και αναπτυξιακό τομέα, καθώς και με την κοινωνία των πολιτών.

Στις πρώιμες επιστημονικές προσεγγίσεις αλλά και στις πρώτες δικαστηριακές εφαρμογές υπήρξε δισταγμός να αναγνωριστεί η δεσμευτικότητα των συνταγματικών διατάξεων για την προστασία του περιβάλλοντος. Σε κάποια επόμενη περίοδο, ακόμη και μετά τη νομολογιακή αναγνώριση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης ως συνταγματικώς κατοχυρωμένης αρχής, η εξέταση σε συγκεκριμένες περιπτώσεις θεμάτων προστασίας του περιβάλλοντος είχε ως πλαίσιο το δίπολο περιβάλλον - οικονομική ανάπτυξη, χωρίς να δίδεται η ανάλογη βαρύτητα στο τρίτο σκέλος της βιωσιμότητας, στην κοινωνική συνοχή. Η συζήτηση είχε ως άξονα τον προβληματισμό για τη σχέση της προστασίας του περιβάλλοντος με την οικονομική ανάπτυξη, η οποία προϋποθέτει επενδύσεις υλοποιούμενες με την πραγματοποίηση έργων και την άσκηση δραστηριοτήτων που αναπόφευκτα έχουν περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Η ελλιπής αυτή ανάγνωση και εφαρμογή της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης έχει από καιρό εγκαταλειφθεί. Έχει πλέον παγιωθεί στη δικαστηριακή πρακτική και στη θεωρία η άποψη ότι η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης έχει τρεις συνιστώσες.

Η άποψη αυτή, με βάση την οποία συγκεκριμενοποιείται το περιεχόμενο και οριοθετείται η εμβέλεια της συνταγματικής προστασίας του Συντάγματος, είχε υποστηριχθεί από τον Παπαδημητρίου ήδη το 1994, στο άρθρο, το οποίο ανέφερα. Αφετηρία της συλλογιστικής του ήταν η παραδοχή ότι το άρθρο 24 του Συντάγματος περιέχει ρυθμίσεις με κανονιστική πυκνότητα επαρκή, ώστε να αποτελεί το θεμέλιο αυτού, το οποίο ονόμασε περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεωρούσε ότι η εισαγωγή στον Καταστατικό Χάρτη της Χώρας των διατάξεων του άρθρου 24 αποτελεί μία από τις ευτυχέστερες στιγμές της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής. Παράλληλα διατύπωσε την άποψη ότι η προστασία που παρέχεται με τις επιταγές του άρθρου αυτού συμπληρώνεται από ορισμένες άλλες διατάξεις, τις οποίες θεωρούσε ότι συγκροτούν περιφερειακή κανονιστική ζώνη προστασίας του περιβάλλοντος. Τέτοιες διατάξεις είναι εκείνες που κατοχυρώνουν την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, την προσωπική ελευθερία σε όλες τις εκφάνσεις της, την ιδιοκτησία, καθώς και όσες θέτουν ως φραγμό το δημόσιο συμφέρον στην άσκηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από την ιδιοκτησία και αποτυπώνουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της οικονομικής ανάπτυξης. Περιγράφει δηλαδή το περιεχόμενο της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ο Γιώργος ήταν πολίτης και νομικός με βαθιά ευρωπαϊκή συνείδηση. Διαμόρφωνε τις απόψεις του στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού και με βάση τις ρυθμίσεις του ενωσιακού δικαίου ως προς όλα τα θέματα και, βεβαίως, ως προς τα θέματα προστασίας του περιβάλλοντος. Μετά την εισαγωγή στις καταστατικές συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ρητρών για την προστασία του περιβάλλοντος,

την οποία ακολούθησε μεγάλος αριθμός ενωσιακών νομοθετημάτων παράγωγου δικαίου, και τη σύναψη σημαντικών διεθνών συμβάσεων, ο Παπαδημητρίου διατύπωσε την άποψη ότι το δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος συγκροτείται από τη συνάρθρωση τριών έννομων τάξεων, της εθνικής, της ευρωπαϊκής και της διεθνούς, και ότι η συρροή αυτή ενισχύει το θεσμικό οπλοστάσιο. Θεωρούσε μάλιστα ότι περισσότερο αποτελεσματική αναδεικνύεται τελικώς η ευρωπαϊκή έννομη τάξη, όχι τόσο λόγω της δεσμευτικότητάς της, αλλά κυρίως διότι οι κανόνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνοδεύονται από αποτελεσματικούς μηχανισμούς ελέγχου και επιβολής κυρώσεων.

Ο Παπαδημητρίου συχνά τόνιζε ότι βασική αδυναμία της ελληνικής έννομης τάξης είναι το έλλειμμα που υπάρχει στην εφαρμογή των κανόνων δικαίου. Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται σε όλους τους τομείς του δικαίου και εμφανίζεται με ιδιαίτερα οξυμένη μορφή στα θέματα προστασίας του περιβάλλοντος. Τα αποτελέσματα είναι ορατά.

Ως βασική αιτία των αδυναμιών στην εφαρμογή της νομοθεσίας, θεωρούσε το γεγονός ότι η δράση της ελληνικής διοίκησης εξακολουθεί να στηρίζεται σε μία απαρχαιωμένη πολιτική κουλτούρα. Σταθερά και με έμφαση υποστήριζε ότι η ελληνική διοίκηση στηρίζεται στο πρότυπο, το οποίο αποκαλούσε κανονιστικό πρότυπο που οδηγεί σε πληθωρική παραγωγή κανόνων δικαίου χωρίς οποιαδήποτε επιχειρησιακή προοπτική. Με άλλα λόγια χωρίς προγραμματισμό και προετοιμασία των αναγκαίων υποδομών για την εφαρμογή των θεσπιζόμενων ρυθμίσεων. Ονόμαζε τη νομοθεσία αυτή «εικονική νομοθεσία», την οποία χαρακτήριζε ως παθολογικό σύμπτωμα βαθιά ριζωμένο στο σώμα του ελληνικού πολιτικού συστήματος.

Από τον Γιώργο Παπαδημητρίου διατηρώ την ανάμνηση ενός έξυπνου, πληθωρικού και ζεστού ανθρώπου. Ενός ανθρώπου που είχε την εκτίμηση και την αγάπη όσων τον γνώρισαν και, κατά μείζονα λόγο, των ανθρώπων, με τους οποίους συνεργάστηκε.

Στη διάρκεια της δεκαπενταετούς περίπου στενής συνεργασίας μας γνώρισα ουσιαστικά τον άνθρωπο Γιώργο Παπαδημητρίου. Την ειλικρίνειά του, την υπευθυνότητά του, την ικανότητα συντονισμού και αποτελεσματικής αντιμετώπισης των προβλημάτων, την ψυχραιμία, τη βαθιά επιστημοσύνη και την οξεία κρίση του. Την απλότητα, την οποία διατήρησε σε όλες τις φάσεις της ζωής του, ακόμη και την περίοδο κατά την οποία ασκούσε ιδιαίτερα υπεύθυνα και κουραστικά καθήκοντα από θέσεις υψηλού κύρους και αναγνώρισης. Και κυρίως την ανθρωπιά και τη ζεστασιά που δημιουργούσε με τους φίλους του και όλους τους συνεργάτες του, όλων των βαθμίδων και όλων των ηλικιών. Έχω ήδη πει και επαναλαμβάνω ότι το παράδειγμά του επιβεβαιώνει ότι η απλότητα είναι το χαρακτηριστικό της ολοκληρωμένης προσωπικότητας, ακόμη και αν πρόκειται για ανθρώπους με κοινωνική προβολή και επιστημονική καταξίωση, όπως ήταν ο Γιώργος Παπαδημητρίου.